

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИХОВАНОЇ АГРЕСІЇ В КОМУНІКАЦІЇ

THE MEANS OF EXPRESION OF IMPLICIT AGGRESSION IN COMMUNICATION

Тараненко К.В.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарної, психологічної підготовки
та митної ідентифікації культурних цінностей
Університету митної справи та фінансів*

Стаття присвячена аналізу поняття вербальної агресії загалом, а також характеристиці засобів прихованої агресивності зокрема. Значна увага приділяється сутності, природі та характеристикам мовленнєвих стратегій прихованих агресорів. Засоби вираження прихованої агресії проілюстровані прикладами з художньо-літературних дискурсів. Детально й науково обґрунтовано розмежовані поняття прихованої та пасивної агресії в комунікації.

Ключові слова: вербальна агресія, прихована агресія, переорієнтована агресія, мовленнєва поведінка, стратегія.

Статья посвящена анализу понятия вербальной агрессии в целом, а также характеристике средств скрытой агрессивности в частности. Значительное внимание уделяется сущности, природе и характеристикам речевых стратегий скрытых агрессоров. Средства выражения скрытой агрессии проиллюстрированы примерами из художественно-литературных дискурсов. Подробно и научно обоснованно разграничены понятия скрытой и пассивной агрессии в коммуникации.

Ключевые слова: вербальная агрессия, скрытая агрессия, переориентированная агрессия, речевое поведение, стратегия.

The article is devoted to the analysis of the concept of verbal aggression in general, as well as the characteristics of the means of implicit aggression in particular. Considerable attention is paid to the nature and characteristics of speech strategies of implicit aggressors. Means of expression of implicit aggression are illustrated with examples from literary discourses. The concepts of implicit and passive aggression in communication are demarcated in detail and scientifically grounded.

Key words: verbal aggression, implicit aggression, aggression reoriented, verbal behavior, strategy.

Постановка проблеми. Декілька десятиліть спостерігаємо посилення рівня агресивності в сучасному суспільстві та міжособистісній взаємодії, тому вивчення агресивних станів людини й проявів агресії в різних сферах життя є одним з актуальних завдань сучасної науки. Проблему агресії в мовленні досліджують та аналізують представники низки дисциплін: філософії, когнітивної й соціальної психології, психолінгвістики, лінгвістичної прагматики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, культурної антропології, еколінгвістики, етики та інших. Останні десятиліття питання соціальної та міжособистісної агресії міцно закріпилися в колі інтересів не лише психологів, а й лінгвістів (спеціалістів із психолінгвістики та теорії комунікації), які вивчають вербальні засоби вираження агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні лінгвістичні дослідження вербальної агресії послуговуються лінгвопсихологічним підходом, оскільки психологічне розуміння різних типів агресії, її мотивів та передумов сприяє розумінню такої мовленнєвої поведінки, її стратегій, тактик та форм вираження. Цій актуальній проблемі присвячують наукові праці як вітчизняні,

так і зарубіжні вчені (Ю. Антонян, Л. Білоконенко, Я. Волкова, В. Жельвіс, А. Карякін, М. Пейсерт, К. Сєдов, Л. Ставицька, Б. Шарифуллін, Ю. Щербініна). У численних дослідженнях вербальної агресії продемонстровано, як мова, що покликана бути інструментом комунікації, стає інструментом агресії. Більшість із запропонованих розвідок із проблем вербальної агресії розглядає лише пряму (або відкриту) агресію. Менш помітною, але не менш шкідливою для комунікації є непряма (або прихована) агресія.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити природу прихованої агресії як вияву деструктивного спілкування, визначити стратегії мовленнєвої поведінки вербальних агресорів, а також проаналізувати засоби вираження прихованої агресії в комунікації.

Виклад основного матеріалу. Традиційно основними емоціями, що стимулюють агресивну поведінку загалом та мовленнєву зокрема, вважають три емоції, що складають так звану «тріаду ворожості» К. Ізарда – гнів, відразу та зневагу [3]. Гнів та його різновиди є головним емоційним стимулом агресії, оскільки саме в контексті гніву людина вчиняє будь-які агресивні дії.

Через це вербальна семіотична система агресії представлена передусім інвективною, грубою та вульгарною лексикою. Однак далеко не завжди використання подібного роду лексики є показником агресії в комунікації. Як справедливо зазначає Ю. Щербініна, «класифікувати те чи інше висловлювання з погляду наявності в ньому виявів вербальної агресії можливо лише в контексті цілісної комунікативної ситуації, тобто в кожному конкретному випадку необхідно встановлювати зв'язок висловлювання з реальними умовами спілкування – часом, місцем, цілями й характером спілкування, предметом мовлення, характером комунікантів» [10, с. 36].

Одним із перших визначення вербальної агресії запропонував А. Басс, який зазначив, що вербальна агресія – це вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (погроза, прокляття, лайка)» [13, с. 27]. А. Басс підкреслив, таким чином, два аспекти вербальної агресії – зовнішній (лінгвістичні та паралінгвістичні засоби вираження агресії) і внутрішній (інтенції, конкретний зміст і контекст агресивних висловлювань).

Відповідно до класичних чотирьох різновидів вербальних агресивних дій А. Басса [13], Ю. Щербініна пропонує класифікувати вербальну агресію за такими ознаками:

- 1) за ступенем вираженості (від слабких проявів до найсильніших);
- 2) за ступенем усвідомленості (рефлексування) мовцем і цілеспрямованості мовного впливу (усвідомлена, цілеспрямована, ініціативна і неусвідомлена, нецілеспрямована, реактивна мовна агресія);
- 3) за характером, способом вираження (відкрита (пряма) і прихована (непряма) вербальна агресія);
- 4) за відношенням до об'єкта (перехідна та неперехідна (зміщена) мовна агресія);
- 5) за кількістю учасників ситуації спілкування (масова і соціально замкнена (групова, міжособистісна) мовна агресія) [10, с. 133–150].

Визначення прихованої агресії – одне з найбільш актуальних проблем в сучасній психологічній науці. М. Литвак розуміє приховану агресію як поведінку, «яка не усвідомлюється як агресивна ні самим агресором, ні його жертвою, викликає емоційну напругу, спочатку неусвідомлену, що призводить згодом до хвороб, асоціальної, а іноді й злочинної поведінки» [5, с. 101]. У сучасній психології і конфліктології виділено ряд ознак прихованої агресії, до яких відносять, наприклад, оголошення фактів у спотвореному

вигляді, дискредитацію співрозмовника та його досягнень, вираження помилкового співчуття, різного роду провокаційні дії і висловлювання тощо. «Пропозиція своїх послуг партнеру, коли він цього не просив, надмірна опіка дітей, що блокує їхній розвиток, оберігання улюбленого учня від складної роботи під приводом турботи про нього тощо. Прихована агресія ховається за іронією, кепкуванням та «дружньою» критикою» [5, с. 101–102]. Наведемо приклад вираження прихованої агресії в репліках керівника до підлеглого:

– *А от і наша Аліса Олександрівна. Вона, оказиваєця, тут бесєди веде, юний літератор* [1, с. 26].

– *А от сматріте, каво я вам привела! – сповіщає мадам, заледве за вами зачиняється кафедральні двері. – Оказиваєця, дарагі калегі, поки ми все тут із нетерпенієм ждьом, наша любіма Аліса Олександрівна мурликає під дверима з юношами. І так замурликалася, шо почти не опоздала* [1, с. 27].

– *Ну, еслі всі молоді й кучеряві вже собралися, значить пора починати, – каже тим часом доктор і професор, і тобі не лишається нічого іншого, окрім як, кивнувши юнакові, йти слідом за галіфе й пайетками* [1, с. 27].

У даній ситуації немає жодних вербальних або невербальних ключів, які демонструють агресивний характер спілкування керівника та підлеглого. Керівник (завідувачка кафедри) не завдає підлеглий (викладачці кафедри) жодних вербальних образ, відсутня інвективна чи фамільярна лексика, просодичний малюнок їх висловлювання не маркований «агресивною» емотивністю, відсутні кінетичні компоненти невербальної репрезентації агресивних емоцій, але реалізована стратегія спілкування дозволяє віднести розглянуту ситуацію до ситуацій прихованої агресивної спілкування. У даному випадку ми маємо справу з прихованою агресією, в процесі реалізації якої агресор вживає позитивно марковані слова по відношенню до підлеглої (*любіма, молода й кучерява, юний літератор*), виказуючи показове «дружнє» ставлення. Своєрідною формою прихованої агресії, яка, зокрема, відбивається і в мові, є хитрість, а також показна улесливість та ввічливість, за якими ховається вороже ставлення. Це притаманне людям, чий прояви агресивності в дитинстві суворо каралися, хто не міг відкрито проявляти впертість та інші афекти і змушений був реагувати таємно, вдаючись до хитрощів [8]. Етикетні формули, слова ввічливості, а також лексеми із суфіксами зменшеності, пестливості, за якими в лінгвальній системі закріплена позитивна

семантика, вживаються прихованими агресорами з провокативною метою образити, принизити чи докорити опонентів. Завідувачка не може висловити своє істинне ставлення до підлеглої через поняття професійної етики, тому їй доводиться послуговуватися стратегіями прихованої агресії.

Прийоми «дружньої» критики або «дружніх» зауважень можуть допомагати мовцю-агресору виявляти своє вороже ставлення до членів колективу, але знаходитися в межах формально етичного спілкування:

– *Опаздуєте, Валентино Степанівно, – дорікнула начальниця, коли, ще закехана після подолання сходів на п'ятий поверх, вона переступила поріг кафедри. – Ми вже зі Светіком решили без вас кофе пити!*

Це був ритуал, згідно з яким їй зараз належало лякатися й починати просити вибачення, і вона з готовністю притиснула пухкі долоні до монументальних грудей.

– *Ой, Раїсочко Олександрівно, Богом клянусь, спеціально ще вдосвіта схопилася, пів на сьому з дому вилетіла! Так маршрутка чортова як зумисне, нема й нема її! Вони їздять оце, як хочуть, а мене он Раїсочка Олександрівна, може чекає...*

– *Не цінуєте ви мене, – мовила та задоволено [1, с. 158].*

Завідувачка навмисно робить зауваження підлеглий, яка нібито запізнилася на чаювання, прагнучи вислухати вибачення, тим самим принизивши честь та гідність своєї жертви. Для особистостей із прихованою агресивністю взагалі характерне залучення до всього, що стосується нормування, регулювання та принципової співвідповідності, для них важливо, щоб все мало свою назву і своє місце. Їхню агресивність важко довести, тому що вона носить надперсональний, анонімний характер, за яким ховається пристрасть до насильства [8]. Промовляючи останню репліку в діалозі, завідувачка виявляє не лише приховану агресію, а і прийом мовного маніпулювання, знецінюючи вибачення підлеглої та провокуючи почуття провини. Прагнення особистості підвестися за рахунок приниження чи морального знищення співрозмовника становить основу агресивного спілкування та комунікативного садизму [11].

Різновидом прихованої агресивності в спілкуванні є явище переорієнтованої агресії. Механізми цього явища вивчалися і вивчаються в етології (на прикладах поведінки тварин), в соціальній психології, досліджуються також чинники, що визначають вибір «цапа-відбувайла» в тих випадках, коли мова йде про уособлений об'єкт перенесення агресії. Основним фактором при цьому стає оцінка здатності потенційного «козла від-

пущення» до відплати: на цю роль вибираються або слабкі й беззахисні люди, або ж ті, з якими повторні зустрічі малоїмовірні [7, с. 134–141].

Згідно з дослідженнями К. Лоренца, переорієнтація агресії є результатом взаємодії між агресивністю суб'єкта агресії і гальмуючим механізмом об'єкта агресії: «Людина, що розсердилася на іншу, швидше вдарить кулаком у стіну, ніж в обличчя, – як раз тому, що така дія гальмується певними заборонами, а лють вимагає виходу, як лава у вулкані» [14, с. 173]. Переорієнтована агресія такого роду (удар у стіну замість удару в обличчя) тісно пов'язана з поняттям агресивного катарсису, основна ідея якого полягає в тому, що виплеск емоції назовні послаблює цю емоцію «зсередини» і покращує самопочуття суб'єкта емоції [2, с. 84].

Переорієнтація агресії як форма агресивної поведінки закріплена в ряді мовних одиниць:

– зганяти (згонити, зігнати, зогнати) злість: *Через побиті шибки й розчахнуті вікна було видно перекинуті меблі, розкидані папери, потрощений посуд. Хтось тут, утікаючи, зганяв злість на всьому, що підверталось під руку [9, с. 27];*

– зривати (зірвати) свою злість: *Чорна злість розривала його груди — аж хотілося її зірвати — вирвав перший сивий волос із голови [6, с. 18];*

– вимістити злість: *Микола несамовито рубав дрова, наче на них хотів вимістити безсилу злість на себе через те, що за цей час так і не знайшов підхід до хазяйки [12, с. 45].*

Наведемо приклад такої переорієнтованої агресії з художньо-літературного дискурсу: *Ставав Матвій дедалі злішим, бо відчував, яку ото утяв дурницю. Чув глузування поза спиною — на вулиці, як у поле виходив — і від того стискав п'ястуки та зганяв злість на Марисі [4, с. 8].* В уривку є опис невербальних проявів агресивних емоцій – сказу і злоби – *стискав п'ястуки*, які спрямовані не на об'єкт роздратування, а на іншу особу – Марисю. Факт агресивної реакції виявляється прихованим від реального об'єкта скоєних агресивних дій, що дозволяє нам віднести їх до ситуацій прихованого агресивного спілкування за змістовним компонентом.

Щоб уникнути плутанини в розумінні прихованої агресії, в межах цієї роботи доцільно розвести поняття прихованої та пасивної агресії. У психології пасивними називають такі види агресії, які не спрямовані безпосередньо на об'єкт, що не націлені на його пряме руйнування і виражаються в інших видах діяльності [7, с. 122–123]. Пасивна агресія найчастіше підсвідомо, це прихована форма маніпулювання будь-ким заради досягнення своїх емоційних або

інструментальних цілей. Це, наприклад, перекладання своєї вини на інших, забування про домовленості чи зобов'язання, ігнорування, мовчання, відкладання розмови на потім тощо. Прихована ж агресія передусім свідомо, це свідомо комунікативна поведінка, що прихована за вдаваною нейтральністю або ж прихильністю в спілкуванні.

Висновки. Отже, спілкування з прихованою агресією – це спосіб комунікативної поведінки, коли суб'єкт не може висловити свою ворожість у формі відкритої агресії і вдається до викорис-

тання непрямих форм агресії, а також до переорієнтації агресії на інші об'єкти. До непрямих форм агресії віднесено: знецінення співрозмовника та його досягнень, вираження хибного (або непотрібного) співчуття, маніпулятивні висловлювання, провокаційні дії, кепкування, іронію, «дружню» критику, маскування ворожого ставлення під етикетними формулами та засобами показної ввічливості. Перспективою подальших досліджень вважаємо виділення механізмів подолання виявів пасивної агресії та протидії їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Березіна Дарина. Факультет: Соціально-психологічний роман. Київ, 2017. 240 с.
2. Волкова Я.А. Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте: дис. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.19. Волгоград, 2014. 430 с.
3. Изард К. Эмоции человека. Москва, 1980. 440 с.
4. Лис В. Два Млинища. Харків, 2016. 253 с.
5. Литвак М.Е. Психологическое айкидо. Ростов-на-Дону, 2008. 192 с.
6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. URL: <https://ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15296&page=13>
7. Налчаджян А. Агрессивность человека. Санкт-Петербург, 2007. 736 с.
8. Рима́н Ф. Основные формы страха. Исследование в области глубинной психологии. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Riman/
9. Шкляр Василь. Маруся. Харків, 2017. 191 с.
10. Щербинина Ю.В. Вербальная агрессия. Москва, 2008. 360 с.
11. Тараненко К.В. Комунікативний садизм як особливий вид вербальної агресії. *Молодий вчений*. 2018. № 2. С. 213–215.
12. Тіховська Т. Чому дзвенять цекади. Харків, 2018. 197 с.
13. Buss A. Aggression Pays. The Control of Aggression and Violence. NY, 1971. P. 7–18.
14. Lorenz K. On Aggression. Bantam Books, 1967. 306 p.